

ZİYA GÖKALP'İN MİLLÎ SOSYOLOJİ ANLAYIŞI

Doç. Dr. Korkut TUNA

Çalışmamızın konusunu büyük Türk düşünür ve sosyoloğu Ziya Gökalp'in millî sosyoloji anlayışı, kendi ifadesi ile 'millî içti-maiyat' konusundaki görüşleri oluşturmaktadır.

Ziya Gökalp 1876-1924 yılları arasında yaşamış, sosyolojik fikirleri Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulması ile ilgili sorunlar çerçevesinde oluşmuştur.

Bu geçiş döneminde mevcut sorunlara çözüm bulabilmek arayışların bazı akımlara yol açtığı bilinmektedir. Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük sorunlara çözüm arayışlarının tartışıldığı akımlar olarak taraftar toplamaktadır. Bu akımlar çerçevesinde yürütülen tartışmalar yanında yer almakta birlikte Ziya Gökalp toplumu ve geçirdiği hızlı değişmeyi açıklama çabasındadır.

Türk toplumu bir yol ayırımındadır. Dahil olduğu Doğu Uygarlık çevresinden ayrılıp, Batı Uygarlık çevresine katılma sorunu ile karşı karşıyadır. Gerçi Ziya Gökalp'e göre tarihimizdeki sosyal değişmelerin muhtelif aşamalarında benzeri durumlarla karşılaşmıştır. Ama yine de bir yanda yıkılmakta olan Osmanlı Devleti, diğer yanda temelleri atılmakta olan genç Türk Devleti; Türk toplumunun gelişme doğrultusunun, geçirdiği aşamaların ve kimliğinin, bu noktada, yeniden açıklanmasını ve tanımlanmasını gerektirmektedir.

Ziya Gökalp'in bu yoldaki çabalarına toplumların ve toplum olaylarının açıklanması yolunda yeni bir bilim ışık tutacaktır: Sosyoloji. Ziya Gökalp'in mevcut sosyoloji sistemleri içinde Durkheim sosyolojisinden yararlanma yolunun seçtiğini görüyoruz. Kendi ifadesine göre sosyolojisi "Durkheim'in ilmî usulü ve ilmî mektebine" göre oluşmuş ve araştırma sahası olarak "Türk, İslâm ve Osmanlı medeniyetlerini" ele almıştır. Başka bir ifadesi ile sosyolojisi içtimaiyat usullerinin tatbiki ile millî medeniyetin tarihini incelemektedir. Sosyolojisini gerek Türk tarihine uygulaması, gerekse kavramlaştırmada türkçe veya türkçeleşmiş kelimelerin kullanılması sosyolojiyi millî bir ilim yapmıştır (1).

Ziya Gökalp Durkheim sosyolojisinden yararlanarak islâmiyetten önceki Türk tarihinin zamanca ve mekânca geçirdiği toplum teşkilatlanma farklılıklarını göstermek isteyecektir. Çalışmaları bu konudaki gayretlerinin uygulandığı alanları bize göstermektedir.

Biz çalışmamızda bu uygulamaların gerisinde yer alan ve açıklamalarının teorik temellerini teşkil eden sosyoloji bilimi ile ilgili görüşlerini, özellikle de millî sosyoloji konusundaki görüşlerini ele alacağız.

Ziya Gökalp'in bir yanda Durkheim sosyolojisinden yola çıkması diğer yanda da millî sosyolojiden söz açması çelişkili bir durum olarak görülebilir. Bununla birlikte Ziya Gökalp'te millî sosyoloji anlayışında; bir yanda Türk toplum tarihinde yeni bir aşama olarak kabul edilen 'millet' döneminin ve bunu hazırlayan değişmelerin anlaşılabilmesi için gerekli tarihî temelleri belirleyebilmek ve bunun için belli başlı kavramları tesbit edebilmek gayreti bulunmaktadır. Bu kavramlaştırma Ziya Gökalp'in, sosyolojinin temel sorunlarından biri olan Batı Uygarlığı ile kaynaşmamız konusunda, kullanacağı terminolojinin temellerini oluşturacaktır.

Diğer yanda ise, Türk toplum ve tarihinin sosyolojinin belli başlı bir konusu olarak ele alınabileceği, toplumumuza kimliğini kazandıran özellikleri ile tipinin ve geçirdiği aşamaların tanınması yolunda önemli ipuçlarını ele geçirilmesi mümkün görünmektedir.

Ayrıca Türk toplumunda ve sosyolojisinde tartışma konusu olan ve Ziya Gökalp tarafından millîlik ve beynelmilellik olarak

ifade edilebilen ve belli ilişki, tutum ve siyasetlerin ifadesi olan ikiliğin ele alınış biçimlerinden birini tanımlarız mümkündür. Hatırlanacağı gibi Ziya Gökalp Türk toplumunun tarihinde belli ilişkilerin ifadesi olan ikiliğin varlığından söz açmaktadır.

1. Genel Olarak Sosyoloji

Ziya Gökalp'in sosyolojiyi genel olarak tanımlamasına, sosyolojiye ayırdığı alana ve kullandığı kavrama bakacak olursak şunları görmekteyiz: Ziya Gökalp ilk elde sosyolojiyi "kavimlerin medeniyetlerinden bahseden bir ilim" (2) olarak tanıtmaktadır.

Bu konudaki görüşlerini temellendirmesine bakacak olursak; ona göre, "insanla ilgili hadiseler iki kısımdır: Şuurlu hadiseler, şuursuz hadiseler. Şuursuz hadiselerden hayatiyat ilmi bahseder. Şuurlu (Ruhî) hadiseler gelince bunlar bir takım duyuş, idrak ve hareket tarzları olarak ikiye ayrılırlar:

- Ferdiyyen ruhi hadiseler
- İçtimaiyyen ruhi hadiseler

İçtimaiyyen ruhi hadiseler bireylere mensup oldukları zümrelerce telkin olunan idrak ve hareket tarzıdır ki bu hadiselerden bahseden ilme 'içtimaiyat' adı verilir." (3)

Ziya Gökalp'in toplum olaylarının diğer olaylardan farklı yanlarını göstererek sosyoloji bilimine ait bir alan ayırması, ilk elde bir bilimin var olabilmesi için kendisine konu olarak alabileceği bir gerçekliğin (şe'niyet) var olması şeklindeki görüşüne dayanmaktadır. Maddî, hayati ve ruhî gerçeklikler mevcut olduğu içindir ki maddiyat, hayatiyat ve ruhiyat ilimleri teşekkül edebilmiştir. Bu anlayış içinde "kavim ondan bahseden içtimaiyat ilminin konusudur." (4)

Ziya Gökalp toplum olaylarını insanla ilgili ve içtimaiyyen ruhi hadiseler olarak görmekle birlikte sosyolojinin alanı ve konusunu kavim ve medeniyetler olarak kabul etmektedir. Sosyolojisini bu yolda temellendirirken Ziya Gökalp'in bazı kavramlara başvurduğu görülür. Bu kavramlar birbirleri ile yakın ilişkili olmalarına rağmen farklı olayların temellendirilmesinde kullanılacaklardır.

Bu kavramlardan bir tanesi 'anane' kavramıdır. "Bireylere mensup oldukları toplum zümresinin telkin ettiği idrak ve davranış biçimlerine anane denmektedir." (5) Bu şekilde değerlendirildiği zaman ananeler bir yanda o günkü toplumun dinamizmini meydana getirirken; diğer yanda, geçmişteki kökleri açısından, toplumun geçmişle bağlantısı sağlamaktadır.

Anane kavramı toplumun dün ile bugün arasındaki bağlantıyı göstermekle kalmayıp, aynı zamanda, toplumlar arası ilişki ve bağlantıya da işaret etmektedir. Bu açıdan ele alındığı zaman karşımıza medeniyet kavramı çıkmaktadır. Çünkü Ziya Gökalp'e göre "mazideki kökler itibariyle birbirine bağlı ananelerin bütününe 'medeniyet' denilir" ve "ananeler müteaddit milletler arasında müşterek olduğu için medeniyet milletlerarası bir özellik taşımaktadır." (6)

Kısaca tekrar edecek olursak bireylere mensup oldukları toplum zümreleri tarafından telkin olunan idrak ve hareket tarzlarından bahseden bilime sosyoloji denilmektedir. Bu idrak ve davranış tarzları ananeler olarak karşımızda bulunmakta, ananelerin heyet-i mecmuasına medeniyet adı verilmektedir. Böylece kavimlerin -ki biz buna toplum diyebiliriz- medeniyetleri sosyolojinin konusunu oluşturmaktadır.

Bu şekil ile ele alındığı zaman sosyoloji toplumların medeniyetlerinden bahseden bir bilim olarak toplumların dününü ve bugününü diğer toplumlarla olan ilişkileri çerçevesinde ele almaktadır.

Ananelerin toplumlar arasındaki müşterek bir olayı göstermesi Ziya Gökalp'te yeni bir kavramın daha sosyolojik açıklamalar dahil edilmesini gerekli kılmıştır: örf

Ziya Gökalp'e göre ananelerin yanında "her milletin tamamıyla kendisine mahsus bir içtimaî vicdanı vardır ki buna örf namı verilir." (7) Bu tanımla Ziya Gökalp, sosyolojisinde bir yanda topluma özgü, diğer yanda da başka toplumlarla müşterek idrak ve hareket tarzlarını gösterebilmek için iki temel kavram elde etmiştir: Örf ve anane

Ziya Gökalp'e göre "anane beynelmilel olduğu halde örf tamamıyla millîdir." (8) Çünkü "her millet bir takım şerait-i içtimaiyye içinde yaşadığı için, onun kendine mahsus bir takım kıymet hükümleri yani örfleri" (9) olması tabiidir.

Bu kavramlaştırma ile Ziya Gökalp bir yanda toplumu diğer toplumlara ilişkileri çerçevesinde açıklayabilme imkânına kavuşurken; diğer yanda da bir toplumu kendi özellikleri ile değerlendirebilecek bir sosyoloji anlayışına ulaşmaktadır.

İki farklı sosyolojik değerlendirmeye temel olan örf ve anane arasında Ziya Gökalp'e göre ilişki ve bağlantı noktaları vardır. Birbirleriyle uyuşma ve uyuşmama açısından değerlendirildiği zaman "bir milleti meydana getiren amiller, hem bireyleri arasındaki teârûf (tanışıklık)'ten ve bu bireylerle başka milletlere mensup bireyler arasındaki tenakür (karşıt duygu)'den ibarettir."

Örfler açısından ele alındığı zaman tanışıklık hali ortaklık, karşıt duygu hali ise ayrılık meydana getirir. Bu durumda Ziya Gökalp'e göre "bir milletin ananeleriyle-ki başka toplumlara ilişkiyi göstermektedir-örfleri-ki toplumun tamamıyla kendisine özgü yanları-arasında karşıtılık meydana gelebilmektedir." (10)

Bu değerlendirme göz önüne alındığı zaman Ziya Gökalp'e göre anane "bir milletin örfüne ya uygundur ya değildir." (11) Eğer ananeler bir milletin örfüne uygunluk gösteriyorsa ona 'müessesese' denilmektedir. Böylelikle Ziya Gökalp sosyolojisinde-ki iki farklı alana işaret eden örf ve anane kavramlarının birbiriyle uyuştuğu durumlar müessesese olarak yeni bir kavram ve olgu olarak birleştirilmektedir. Bu durumda müesseseseler Ziya Gökalp'e göre "beynelmillel değil, tamamıyla millî" (12) bir özellik taşımaktadır.

Bu durumdan ayrı olarak ananelerin örflerle uyuşmadığı veya toplumun geçirdiği değişiklikler sonucunda bazı uygarlık özelliklerinin izlerinin kaldığı durumlar da söz konusu olabilmektedir. Ziya Gökalp bunları müstehase (fossil) ve pest-zinde (artakalan) olarak isimlendirip değerlendirmektedir.

Ziya Gökalp uyuşma ile ilgili açıklamalarını sürdürerek ananelerin örflerle uyuştuğu alan olan "bir milletteki bütün müesseseselerin toplamına o milletin harsı (kültürü) denildiğini" belirtmektedir. Bu açıdan ele alındığı zaman "hars da örf ve müessesese gibi tamamıyla millî bir mahiyete haizdir." (13)

Bu durumda ananelerin bütününün toplamına medeniyet denildiği gibi bunların örflerle uyuştuğu alan olan müesseseselerin

toplumuna hars denilmektedir. Ziya Gökalp'in bu ayrımı ile bir toplum ile diğer toplumlar arasında bir ayırım yapmak mümkün olduğu gibi toplumların birbirinden aldıkları veya alabilecekleri etkilerden söz edilebilmektedir.

Burada toplumlar arasındaki farklılıklara rağmen bazı etkilerin ananeler vasıtası ile alınabileceği, buna da örf anane içiçeliğinin izin verebileceği belirtilmekte ve bunun sonucunda ortaya çıkan müesseseler bu ilişkinin kanıtı olmaktadır.

Bu durumda örf kavramının temel bir kavram olduğu, bir yandan ananelerle diğer yanda müesseselerle bağlantı kurarak bir geçiş ve dönüşüme ön ayak olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle Ziya Gökalp'in ileride kullanacağı kültür ve uygarlık ayrımı çerçevesindeki geçiş ve bağlantılar mümkün olabilecektir.

Ziya Gökalp'e göre ananelerin kaynağında örfler bulunmaktadır. Çünkü "her anane başlangıçta milli örfe dayalı bir müessesese mahiyetindedir. Sonraları başka milletler tarafından kabul edilerek beynelmilel bir hal alınca, beynelmilel örfler olmadığı için anane sırasına geçer." Buradan Ziya Gökalp'in önem ve öncelik sırasını örfelere ayırdığı görülmektedir. Ayrıca Ziya Gökalp'e göre beynelmilel anane içi boş bir zarf gibidir. Her millet kendi örfünü bu zarf içine koyduğu içindir ki ananenin boş bir zarf olduğu anlaşılmaz." (14)

Ziya Gökalp'in bu açıklamalarında toplumlar arası ilişki ve etkilerin, örf ve ananeler arasındaki bağlantı çerçevesinde, mekanizması ortaya çıkmaktadır. Ziya Gökalp yaşadığı dönemin sorunlarına aranılan belli doğrultudaki çözümlerin mümkün olabileceğini sosyolojik açıdan açıklayabilmektedir.

Çünkü örf ve anane ilişkisi ve müessesese kavramı, tabii ifadesi oldukları toplum ilişkileri ile toplumlar arası etkileşim ve alış verişin mekanizması elde edilirken varılan kültür ve uygarlık kavramları, bize iki farklı kesim arasındaki geçişlerin mümkün olabileceğini göstermektedir. Böylelikle yıkılan Osmanlı düzeninin bir tarafa bırakılıp Türklüğün Batı uygarlığı ile bağdaşabilmesinin mümkün olacağı kültür ve uygarlık kavramları ve ifadesi oldukları toplum ilişkileri çerçevesinde gösterilmektedir.

Farklı iki toplum arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkiler çerçevesinde bir toplumda ortaya çıkarılan ya da öngörülen değişimlerin ve bu sırada kazanılan özelliklerin ele alınması Ziya Gökalp'te iki farklı sosyoloji ile mümkündür:

- Karşılaştırmalı Sosyoloji
- Millî Sosyoloji

Ziya Gökalp'in bu konuda ileri sürdüğü tanımlara bakacak olursak "umum medeniyetleri ve harsları mukayese ederek toplumların ve müesseselerin tâbi olduğu kanunları arayan soyut bilime karşılaştırmalı sosyoloji... yalnız bir millete ait harsın mensup olduğu medeniyetlerden ne suretle temarüz ederek nasıl hususî bir renk aldığını ve kendi şahsiyeti dairesinde nasıl tekâmül ettiğini arayan marifete de millî sosyoloji denilir." (15)

Bu ikili ayırımdan sonra "gerek bunların gerek umum medeniyetler ile harslerin karşılaştırılması ile uğraşan umumî sosyoloji "içtimai ilimlerin en umumisi" (16) olarak her iki sosyoloji anlayışını kuşatan bir anlayışı gözler önüne sermektedir.

Ziya Gökalp'te sosyoloji toplum ilişkileri ve toplumlar arası etkileşimleri ve bunların işleyiş tarzını anlayıp ortaya koymak yanında, topluma yön verebilmek konusunda da kendisine başvurulacak bir bilim durumundadır. Başka türlü söyleyecek olursak sosyoloji bir yanda toplumların tâbi oldukları kanunları ve toplumların tekâmülünü ele alırken diğer yanda bunlara dayanarak topluma yön verebilmek (tekâmülü sağlamak) amacını gütmektedir.

Ziya Gökalp'e göre topluma yön verebilmek dâhiler ve sosyologların elindedir. Dâhiler sezerek, sosyologlar sosyal realitenin tâbi olduğu kanunları bilmek ve onlara uymak (ittibâ etmek) suretiyledir ki milletin tekâmülünde müessir olabilirler. Ziya Gökalp burada sosyologlar ve ideologlar arasında da bir ayırım yapma gereğini duyar. Fikriyatçılar "tesis ve tedris yollarıyla toplumun her istenilen şekil ve kalıba sokulabileceğini" zannederken, sosyologlar "toplum gerçeğinin tâbi olduğu kanunları vaz ederek değil keşfederek" toplumun tekâmülünü gerçekleştirebilirler. (17)

2. Millî Sosyoloji

Ziya Gökalp'in sosyolojiyle ilgili görüşlerinden, Türk toplumu ile ilgili belli başlı araştırma konularını tesbit ederken, Türk sosyologlarından beklediği görevler de göz önüne alındığı zaman,

millî sosyoloji çerçevesinde yürütülecek çalışmalar; bu sosyolojinin konusu, amacı, yöntemi konusundaki görüşleriyle daha belirgin hale gelmektedir.

Ziya Gökalp'e göre "Türk içtimaiyatçıları, bir taraftan Türklüğün, içtimai tekâmülün hangi seviyesinde bulunduğunu, hangi medeniyet dairelerine mensup olduğunu, bu medeniyetlerle Türk harsı arasında ne gibi farklar bulunduğunu aramalıdır.

Diğer taraftan da milletlerin intizam ve terakkisi, ne gibi içtimai kanunlara tâbi olduğunu tetkik ederek millî hayatımıza sekte veren marazî amillerin bu kanunlar dairesinde tedavisine çalışmalı, millî tekâmülümüze selim bir istikamet vermeye uğraşmalıdır." (18)

Türk sosyologlarının bu ikili görevi yerine getirebilmeleri "içtimai hayatın bizim keyif ve hevesimize tâbi olmayan, harici, müstakil bir gerçeklik" olmasından ve bu nedenle bu alanda da "nazım ve muayyeniyet umdesinin hakim olmasına" (19) bağlı görünmektedir.

Bu bakımdan topluma yön verebilme konusunda sosyolog "vaz ve tesis yerine" tesbit etmelidir. Çünkü "sosyal realitedeki müesseseler ve itikatler fertlerin keyif ve arzuları üstünde" (20) yer almaktadır.

Sosyologdan ve sosyolojiden beklenenler ve sosyal gerçekliğin temel özellikleri göz önüne alınınca millî sosyolojinin de metodu, ele alacağı konulara bağlı programı ile diğer adı geçen sosyolojik ele alışlar yanında özellikleri ortaya çıkmaktadır.

Ziya Gökalp'in tanımından yola çıkacak olursak millî sosyolojinin konusunu şu şekilde tesbit etmek mümkündür: Ona göre millî sosyoloji "bir millete ait harsın mensup olduğu medeniyetlerden ne suretle temayüz ederek nasıl hususi bir renk aldığı ve kendi şahsiyeti dairesinde nasıl tekâmül ettiğini arayan bir marifet"tir. (21)

Bu tanımdan hareket ettiğimizde millî sosyolojinin konusunun bir topluma ait kültürün - ki bu örf ve müesseseler konusunu da önümüze getirmektedir- o toplumun dahil olduğu uygarlık içinde nasıl özel bir görünüm ve kimlik kazandığının ve bu çerçevede nasıl geliştiğinin araştırılması olduğu anlaşılmaktadır.

Bu şekilde ele alındığı zaman millî bir karakter taşıyan ve bir toplumun kimliğini ortaya koyduğu kabul edilen örf ve müesseselerin yine bir uygarlık çerçevesinde ne şekilde belirginleştiği ve geliştiğinin millî sosyolojinin konusu olarak tayini; bize, bir toplumu diğerlerinden farklı ve kendisine ait niteliklerin tesbitinin gerekli olduğunu göstermektedir.

Bu durum tek başına ama diğerleri ile belli ilişki içindeki toplumun ele alınmasını gerektirdiği için Ziya Gökalp aynı uygarlık çerçevesi içinde ama özel bir kimlik kazanmış milletleri-toplumlari-açıklayacak millî sosyolojinin toplum sınıflanmalarından yararlanmak yoluna gitmiştir.

Çünkü toplum sınıfları bir yandan toplumun tipini (içtimai enmüzeç) tanımamıza yardımcı olurken, diğer yandan evrimini anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca Ziya Gökalp'e göre "benzer toplum şartları dahilinde bazı ahlâkî ve hukukî müesseseler, bazı dinî itikatler aynı tipte kalıyorlar" yani belli bir toplum tipi oluşturuyorlar. "Aynı tiplere ait müesseselerin bu değişmez ilişkisi toplum olaylarının determinizm kanununun dışında kalmadığı" (22) göstermektedir.

Bundan ayrı olarak "her örfün mutlaka bir toplum tipinin örfü olduğu" (23) görüşü millî sosyoloji çalışmalarında toplumun kimliğini belirlemede örf, müessese ve kültürün ancak ait olduğu toplum tipine bağlı olarak anlam kazanabileceği görüşünü ortaya çıkarmaktadır.

Ziya Gökalp'e göre sosyologlara gelinceye kadar toplum türleri konusunda iki temel görüş bulunmaktaydı. Tarihçiler her aşireti, her milleti, her medeniyeti birbirine benzemeyen özel karakterde ferdiyetler olarak kabul ettikleri için toplum türlerinin olmadığını, bu bakımdan her toplumun herhangi bir türe dahil olmayan eşsiz taklitler olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Felsefeciler ise devletleri, milletleri, medeniyetleri, aşiretleri insan toplumundaki bir takım geçici aşamaları insanîyet adı verdikleri tek bir türün bireyleri olarak kabul etmekteydiler. (24)

Bu anlayışlarda teklik ve benzemezlik ile bütün farklılıkların aslında bir ve aynı olan bir gelişmenin muhtelif aşamaları oluşu gibi iki zıt görüş yer almaktadır. Ziya Gökalp'e göre sosyologlar bu iki görüşte de doğru yanlar bularak iki fikri kaynaştırmışlardır.

Ziya Gökalp'e göre "toplumlar bir takım türlere, türler de bir takım cinslere ayrılmaktadır." Böylelikle farklı türdeki müesseseler başka toplum müesseseleri ile uyuşmayıp kendilerine özgü olarak kalabilirken, bir türe dahil olan toplumlarda ortak müesseseler yer almaktadır. (25)

Aynı tür içindeki toplumlar arası müessese alış verişleri yararlı, farklı toplum türleri arasındaki müessese alışverişi zararlı olduğu için toplum türlerine bağlı sınıflamalar önem kazanmaktadır.

Ziya Gökalp'in toplum sınıflamaları konusunda çeşitli faktörlerden yola çıkarak-dini, siyasî ve örfî faktörlerin etkisinde-yaklaşık sınıflamalarda bulunduğunu biliyoruz. Bu sınıflamalarda toplumların temelde ikiye ayrıldıkları görüşü değişmemektedir. Daha çok mekanik ve organik dayanışma açısından temellenen bu ayırımı göre toplumlar:

- İptidai Toplumlar
 - Milletler
- olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Mekanik dayanışmanın sonucu olan ve kıt'avi olarak parçalı bir örgütlenme içinde bulunan iptidai toplumlar Ziya Gökalp'e göre:

- a. Tahallüf etmemiş semiyevi cemiyetler (Farklılaşmamış klanlar)
- b. Tahallüf etmiş semiyevi cemiyetler (Farklılaşmış klanlar)
- c. Aşiri-Tribal cemiyetler
- d. İnhilâle uğramış iptidai cemiyetler (Çöküntüye uğramış iptidailer) olmak üzere dört gruba ayrılırlar.

Organik dayanışmanın yol açtığı ve organize (mutaazi) bir örgütlenme içinde bulunan toplumlar konusunda Ziya Gökalp beşli bir ayırım teklif eder:

- a. Zeami-Fedal milletler (köy-malikâne) köy esasına dayalı
- b. Câmîavi (Communal) cemiyetler (Şehir-köy) şehir esasına dayalı
- c. Medine-Cite'ler (Klan ve feodal izler) geçiş toplumu
- d. Muzâaf cemiyetler (Şehir câmîavi, köy feodal) geçiş toplumu
- e. Heyeti 'Corporatif' cemiyetler (millî paytaht) başşehir uygarlığı

Ziya Gökalp'in bu toplum sınıflaması oldukça mekanik geçiş ve açıklamaları içermekle birlikte içtimai enmüzeç adını verdiği toplum tipleri olarak klan, köy, şehir medeniyetleri ile birlikte bir de paytaht medeniyeti tipi ayırarak geçerli bazı toplum sınıflama ölçütleri kullandığını görmekteyiz:

Toplum sınıflamaları ile ilgili son olarak söylenebilecek şey "Türk milletinin câmiavi toplumlar türüne dahil olduğu ve gelecekte heyeti toplumlar arasına girmeye namzet bulunduğu şeklindeki yargısıdır (26).

Ziya Gökalp'in farklılıklar içinde bir topluma ait olanı ele almak istemesi, başka bir deyişle, bir toplumda hem başka toplumlarla ortak olanın hem de kendisine ait olanın bir arada bulunması millî sosyolojinin metodu meselesinde de etkili olmaktadır.

Ziya Gökalp'e göre milletlerin nasıl inceleneceğini bize sosyoloji biliminin nesnel olan metodu göstermektedir (27). Ayrıca toplumlarda millî olan örf ve müesseseler olduğuna göre "örf ve müesseseler nasıl aranılır?" (28) sorusuna cevap verebilmek millî sosyolojinin metodu ile mümkündür.

Ziya Gökalp millî sosyolojinin metodu ile ilgili bazı kurallar ileri sürer. Bunlar kendi diliyle tearüf kaidesi, tenakür kaidesi, ihsaiyat usulü, telif kaidesi, istişhad kaidesi ve milletin enmuzeçini tayin kaidesidir.

Sırayla ele alacak olursak Ziya Gökalp'in üzerinde durduğu ilk kaide (tearüf kaidesi) müşterek noktaları aramak olarak ifade edilebilir. Bir toplumda birbirleri ile uyuşmayan toplum hareketleri arasında ortak, uyuşan yanlar vardır ve bunlar örf ile uyuşurlar (29). Türklerin uygarlık ve kültür ilişkisi çerçevesinde karşılaştıkları uyuşmayan yanlar yanında, beynelmilel olan medeniyetlerden alınarak örfe uymuş bir şekilde millileşmiş müesseseler bulunur. Ziya Gökalp'e göre tearüf kuralı ile "bir milletteki karşıt zümrelerin ortaklaşa kabul ettikleri aneler, örfte yaşayan müesseseler demek olduğu için bunları bulmakla millî örfü ve millî harsı tanımış oluruz" (30). Bu durum aynı zamanda örflerle uyuşmama halini ve özellikle eski uygarlık kalıntıları olan pest-zindeleri de tanımamıza yardımcı olur.

Millî sosyoloji metodunun ikinci kuralı ise aynı uygarlık zümresine mensup muhtelif müesseseler arasındaki açık veya gizli karşıtlıkları (tenakür kaidesi) aramaktır. Böylelikle ortak bir ananenin muhtelif toplumlarda ne gibi değişmelere uğradığı ve birbirine benzemeyen müesseselerin nasıl ortaya çıktığı anlaşılır.

Burada ananelerin benzerliği yerine müesseselerin farklılığından yola çıkarak Osmanlı Türkü'nün diğer toplumlardan, İslâm toplumlarından ve Avrupa toplumlarından ne gibi farklarla ayrıldığı önem kazanmakta ve buna bağlı olarak millî örfün ve millî kültürün bilincine varılabilmektedir.

Ziya Gökalp aynı uygarlık çevresindeki farklı toplumların aynı ananeye ne oranda uygunluk gösterdiği konusunda ihsaiyat (istatistik) kuralına başvurmuştur. İstatistiki verilerden hareketle aynı uygarlık çevresindeki toplumların aynı derecede uygunluk göstermedikleri ortaya çıktığı kadar topluma ait örflerin objektif bir şekilde tesbit edilmesi de mümkün olmaktadır.

Millî sosyoloji metodunun dördüncü kuralı telif kuralı olarak ortaya konmaktadır. Bu kurala göre bir toplum örf açısından örf açısından ortaklıklar gösteren bir heyet olduğu için içindeki karşıt zümreler kaynaştırılabilir. Yalnız bunu yapmak için toplum içindeki karşıt zümrelerin medeniyetçi ve harsçı şekillerini ayırmak lazımdır. Ziya Gökalp bu konuya örnek olarak Osmanlı devletinin son zamanlarında İslâmcılık, Türkçülük ve Asırcılık hareketinin medeniyetçi şekilleri olan Fıkıhçılık, Törecilik ve Avrupalılık dışında da var olabileceğini ve birbiriyle kaynaşmayan bu medeniyetçi şekillerin dışında hakiki İslâmcılık, hakiki Türkçülük ve hakiki Asırcılığın kaynaştırılabileceğini ileri sürmektedir.

Ziya Gökalp bir başka kural olarak belgeleme, tanık gösterme konusu üzerinde durur (istişhad kuralı). Ona göre bazı gazeteler ve dergiler istişhad (anket) yoluyla toplum eğilimlerini anlamaya çalışırlar. Ama bu yolla millî vicdanla ilgili hakikatler elde edilemez. Millî vicdan buhranlı anlarda dahi, kahraman ve ariflerde kendini gösterdiği için yoklamaların bu gibi kişilerle yapılması gereklidir. Bu kişilerin yaptığı işleri ve söyledikleri sözleri belge olarak kabul ederek açıklamalarda kullanmak millî sosyoloji metodunun kuralı olarak kabul edilmektedir.

Ziya Gökalp'in bu konudaki son kuralı ise milletin enmuzecini tayin kuralıdır. Buna göre her milletin herhangi bir toplum cinsinin bir nev'ine mensup olması lazım gelir. Her toplum cins ve nev'ine elverişli olan örfler ve müesseseler ve bunların tabi olduğu kanunlar bilineceği için, bir milletin cinsi ve nev'i belirlenince örf ve müesseselerinin de anlaşılacağını ileri süren Ziya Gökalp için bu yolla bir toplumdaki müesseseler ve pes-zindelelerin kolayca ayrılabilmesi mümkün olacaktır.

Millî sosyoloji metodunun bu kurallarına ilaveten Ziya Gökalp'in yan tutmamak (inhisarcı bir şekilde taraftar olmamak) ve kavramları karıştırmamak (iltibas) gibi kurallar saydığını da söyleyebiliriz.

Millî sosyolojinin konusu ve metodu bu şekilde belli olunca Ziya Gökalp'in amaçla ilgili görüşlerine geçebiliriz. Ona göre gerek Türk toplumunun muhtelif zümreleri arasında ortak veya benzemeyen yanların ele alınması gerekse toplum tipine bağlı olarak tarih içinde geçirdiği tekâmülün incelenmesinde amaç; müstahazelerin (fossil) yeniden canlanmasına meydan vermemek, pes-zindelerin izalesine ve müesseselerin takviyesine çalışmaktır (31). Böylelikle toplumlar arasındaki ilişkiler ve etkileşmeler sonucu ortaya çıkan değişmeye bağlı ikiliğin yarattığı sorunlara son verebilmek için "yegane çare Türk harsını tedkik ederek bundan millî içtimaiyatımızı çıkarmak" gerekli olmaktadır.

Millî sosyolojinin görev ve amacı bu şekilde belli olunca kazandığı özellikleri kısaca gözden geçirebiliriz. Her şeyden önce Ziya Gökalp'e göre millî sosyoloji amaç ve görevi açısından "düsturi (normatif) ve terbiyevî bir özellik" (33) taşımaktadır. Bununla birlikte kural koyucu ve yönlendirici özelliğine rağmen ideolojik ve doktriner olmamalıdır. Çünkü bunlardan gelecek irfan hasta ve zararlı olur (34).

Bilimsel açıdan taşıdığı özelliklere gelince millî sosyoloji bir marifet (discipline) özelliği taşımaktadır. Ziya Gökalp ilmin konusunun umumî (générale) ve soyut (abstraite) olduğu görüşünden kalkarak bir ayırımında bulunmaktadır.

Ona göre "ilim hangi mevcudu tedkik edecekse, onun bütün faaliyetlerini nazara alarak onları umumi tiplere yani (nev'ilere ve tiplere) irca eder. Sonradan mukayese yoluyla bunları tabi olduğu umumi ve mücerret kanunları arayarak meydana çıkarır.

Marifetin konusu ise hususi ve somuttur, bir cins veya bir türe değil herhangi bir cins veya türe mensup yalnız tek bir mevcudu tetkik ederek onun tabi olduğu kaideleri arar (35).

Bununla birlikte "bütün milletlere ait harsların mukayesesini" kendisine konu olarak alan umumi sosyoloji yanında "yalnız bir millete ait harsın tetkikinden husule gelecek millî sosyolojinin mürekkep bir disiplin olduğunu görmekteyiz. Çünkü bir milletin millî içtimaiyatı o millete ait millî sarf, millî ahlâkiyat, millî hukukiyat vb. namlarını verdiğimiz bütün içtimai marifetlerin karşılaştırılmış bir takibi demektir" (36).

Ziya Gökalp'te ilim ve disiplin ayırımı çerçevesinde ilimin şey'i (objektif) olmasına karşılık bir disiplin olan millî sosyolojinin nefsi (subjektif) olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte millî sosyolojinin altında yer alan disiplinlerin nesnel olmasından yola çıkarak millî sosyolojinin de nesnel bir bilim olduğu görüşüne varır.

Ayrıca bu çerçeve içinde millî sosyoloji ile genel sosyoloji arasında yeni bir ilişki kurulmak istenirse Ziya Gökalp şu görüşleri ileri sürmektedir: "Milletler, eğer aynı içtimai nev'e mensup iseler, harsları; aynı medeniyet zümresine mensup iseler, medeniyetleri birbirine benzer. O halde içtimaiyat ilminin mukayese yoluyla teşekkül etmesi için evveleminde millî içtimaiyatın tedvin olması lazım olduğu gibi, bir millet de millî içtimaiyatın tedvin edilebilmesi için de o milletin, hangi neve dahil ve hangi medeniyet zümresine mensup olduğu anlaşılmalı, yani içtimaiyat ilminin metakaddim (önceki) keşiflerinden haberdar olmak iktiza eder" (37).

3. Sonuç Olarak

Ziya Gökalp'in millî sosyoloji anlayışını değerlendirecek olursak, genel olarak Türk toplumu ve sosyolojisi üzerindeki açıklamalarından, şu görüşlere varmamız mümkün olacaktır.

Her şeyden önce Ziya Gökalp kültür ve uygarlığın ayrılığından yola çıkarak ananelerin örflerle uyuşmasından müesseselerin ortaya çıktığı ve bu müesseselerin millî olduğunu söylemektedir. Bu bir uygarlığın bir toplumun örfü ile uyuşabileceğini

göstermekte; başka bir ifade ile, beynelmilel olan uygarlığın bir milletin kültürü ile uyuşabileceğini, uyuşmasının mümkün olabileceğini göstermektedir. Toplumdaki müesseseler de bu ilişkinin bir ifadesi olmaktadır.

Toplumlar arası ilişkide ortaya çıkan bu özellik toplumda bir değişmeye yol açmakta ve değişme süreci sonunda toplumdaki bazı eski uygarlık izlerinin de sürüp gidebildiği farkedilmektedir. Bunu Türk tarihinde de görmemiz mümkündür. "Türkler, İslâmiyetten evvel Asya'da medineler halinde idiler. Osmanlılar devrinde bir 'saltanat : empire' teşkil ve seyyar medineler halinde boylar yerine sancak beylerini ikame ettiler. Tanzimat ve inkılapla başlayan hareketler ile Osmanlı Türkleri asri bir devlet olmaya başladılar. Asri devlet şâri (kanun koyucu) bir hükümete, müstakil bir harsa, millî bir iktisada malik olan cemiyet demektir. Türklerin bu vaziyeti taayyün edince (belii olunca) artık hangi ananelerin pes-zinde mahiyetini aldığı ve hangi ananelerin müessese hükmüne geçtiği kolayca anlaşılabilir. Örf ve müessese, salim olan içtimai hadiselerdir. Müstehâseler ile pes-zindeler ise, marazî hadiselerdir. Millî içtimaiyatın vazifesi, müstehâselerin yeniden canlanmasına meydan vermemek, pes-zindelerin izalesine ve müesseselerin takviyesine çalışmaktadır" (38).

Buradan Ziya Gökalp'ın millî sosyolojisi ile ilgili ilk özelliği şu şekilde anlayabiliriz: Toplumun aldığı şekil veya ona verilen yönde bazı sorun ve ikilikler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda yapılacak iş eski uygarlık kalıntılarını ortadan kaldırmaktır. Bu konuda millî sosyolojiye görevler düşmektedir. Millî sosyoloji bir yanda toplumun kimlik ve temel özelliklerini açıklamaya çalışırken (bkz. aşağıdaki paragraflar), öbür yanda ise kazanılan veya verilmek istenilen yeni kimliğin yerleştirilmesinde görevler yüklenmektedir.

Bu çerçevede yapılabilecek ikinci değerlendirme ise toplumun tarihini ve tipini ayırma ile ilgilidir. Bu bize toplum tarihimizi ve kimliğimizi tanımada yardımcı olacaktır. Genel sosyolojik çerçeve içinde toplumların tiplerini tanımak ve böylelikle tarihi gelişme doğrultularının, uygarlıklara bağlı olarak, ele alınmasını sağlarken millî sosyoloji açısından Türk toplumunun kendi tarihi içinde taşıdığı bazı temel özelliklerin tayin ettiği bazı toplum tiplerinin de ele alınması mümkün olmaktadır.

Günümüzde tartışması yapılan millilik ve evrenselcilik anlayışlarının, Ziya Gökalp'in Türk tarihine ve toplum tipine eğilmesi ile, Türk sosyolojisi tartışmalarında tarihi boyut üzerinde yoğunlaşmasına yol açacaktır. Bununla birlikte Ziya Gökalp'in milli sosyoloji anlayışı bir yanda Türk toplum ve tarihini tanıma, sorunlara çözüm aramada yardımcı olurken, diğer yanda güncel sorunlardan bir başkası olan batı uygarlığı ile ilişkilerimizde karşılaşılan ve karşılaşılabilecek sorunlar çerçevesinde, katılmadan yana bir görev yüklendiği anlaşılmaktadır.

Sosyolojimizin en önemli isimlerinden biri olan Ziya Gökalp'in düşüncelerini bu şekilde ele almak; millilik ve evrensellik anlayışları çerçevesinde Türk sosyolojisinin imkân ve güçlüklerini tanıma yolunda sürdürülecek çalışmalar serisinde, evrensellik anlayışlarına bağlı olarak genelgeçer bazı açıklamalar ve çözüm yolları ile; milli sosyoloji anlayışına bağlı olarak bize özgü, kendi açımızdan, kendi çıkarımıza göre açıklama ve çözüm yollarına sahip olma tartışmalarını gündeme getirmektedir.

KAYNAKLAR

- 1) GÖKSEL, A. N., "Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları", İst. 1956, s. 62.
- 2) GÖKALP, Z., "Makaleler VIII", s. 5.
- 3) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 110.
- 4) GÖKALP, Z., "Makaleler III", s. 7 ve KONGAR, E., "Türk Toplum Bilimleri 1" s. 38.
- 5) GÖKALP, Z., "Makaleler VIII" s. 110.
- 6) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 110.
- 7) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 111.
- 8) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 111.
- 9) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 111.
- 10) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 111.
- 11) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 111.
- 12) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 111.
- 13) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 111.
- 14) GÖKALP, Z., a.g.e., s: 112-113.
- 15) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 112.
- 16) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 112.
- 17) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 136.

- 18) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 137.
- 19) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 138.
- 20) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 136.
- 21) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 112.
- 22) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 23.
- 23) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 18.
- 24) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 36.
- 25) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 37.
- 26) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 38-42.
- 27) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 137.
- 28) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 116.
- 29) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 116.
- 30) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 118.
- 31) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 116-122.
- 32) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 146.
- 33) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 145.
- 34) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 146.
- 35) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 143-144.
- 36) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 144-145.
- 37) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 145.
- 38) GÖKALP, Z., a.g.e., s. 112.